

Studying the Mythological Characteristics of Imam Ali (AS) In the Illustrations of Khavaran-nama Based on Campbell's Heroic Journey Model

Kimiya Hatamzadeh ^{1*}, Mehdi Arjmand Inalu ²

1. Apadana Institute of Higher Education, Shiraz, Iran
2. Faculty of Art and Architecture, Shiraz University, Shiraz, Iran

* Corresponding Author, hzkimia77@gmail.com

ARTICLE INFO ABSTRACT

IRA, 2025

VOL. 3, Issue 2, PP, 95-124

Receive Date: 14 July 2025

Revise Date: 17 September 2025

Accept Date: 29 September 2025

Publish Date: 22 November 2025

Original Article

KEYWORDS:

Miniature painting;
Khavaran-nama; mythology;
heroic journey; Campbell;
Imam Ali (AS)

Introduction: The Khavaran-nama, composed by Ibn Hassam Khusfi Birjandi, is an epic poem centered around the life of Imam Ali (A.S.). Written in the style and structure of Ferdowsi's *Shahnameh*, this literary work offers a unique opportunity for the convergence and coexistence of religious heroes and national mythological figures. The main point of intersection between these two texts lies in their mythological portrayal of two prominent figures: Imam Ali, the sacred figure of Shi'a Islam, and Rustam, the legendary and national hero of Iran. The author, writing in the 15th century (9th century AH), seeks to preserve national identity while simultaneously expressing his religious beliefs by replacing mythological and national characters with real historical figures from Islamic and Shi'a tradition. The illustrated version of *Khavaran-nama* serves as a treasure trove of heroic scenes that raise questions regarding the logic behind the selection of these particular visual moments. Previous studies in this field have mostly focused on aesthetic analysis or the influence of earlier artistic traditions. Given that Joseph Campbell's theory of the Hero's Journey has become a widely accepted framework for analyzing mythological character development, this study aims to offer a new narrative-visual analysis of *Khavaran-nama* through the lens of Campbell's mythological structure—particularly his model of the Hero's Journey. To understand how these elements are integrated, it is essential to examine the mythological character development—especially the stages of the hero's journey. The theoretical framework of this study includes two key approaches: First, Joseph Campbell's theory of the monomyth, which outlines the universal pattern of the Hero's Journey in three stages—departure, initiation, and return. This process involves the transformation of the hero through symbolic trials and encounters with the collective unconscious. Second, the study draws on narrative analysis of visual art in Islamic-Iranian illustration. According to this approach, painters are not merely illustrators of text but creative interpreters who reimagine the story through visual signs and symbols.

Objectives and Questions: This paper discusses the potential overlap between Campbell's ideas and the visual scene selection in the illustrated manuscript of *Khavaran-nama*, based on the above-mentioned frameworks. This approach not only offers a novel interpretation of the work but also provides a foundation for comparative studies between Islamic-Iranian art and mythology. Since Campbell's Hero's Journey model is considered a valuable tool in analyzing mythic character development, and understanding the illustrator's method of selecting pivotal moments is critical, an analysis of the *Khavaran-nama* miniatures in light of this theoretical alignment proves highly insightful. The objective of this research is to analyze the miniatures of *Khavaran-nama* as visual representations of the epic and explore their alignment with Campbell's Hero's Journey. Accordingly, the study seeks to answer two primary questions: 1. Is there a structural correspondence between the illustrations in *Khavaran-nama* and Campbell's universal Hero's Journey model? 2. If such alignment exists, how are Campbell's concepts manifested in the depictions of Imam Ali (A.S.) within the illustrated scenes?

Cite this article:

Hatamzadeh, K. and Arjmand Inalu, M. (2025). Studying the Mythological Characteristics of Imam Ali (AS) In the Illustrations of Khavaran-nama Based on Campbell's Heroic Journey Model. *Interdisciplinary Researches of Art*, 3(2), 95-124. doi: 10.22124/ira.2025.31170.1067

Methodology: The research methodology is a mixed approach, combining narrative content analysis, comparative alignment with Campbell's stages, and semiotic examination of the miniatures. The statistical population comprises all 115 illustrations remaining in the original manuscript of *Khavaran-nama*, preserved at Golestan Palace. The sample analyzed consists of 75 miniatures in which Imam Ali (A.S.) is depicted as the central heroic figure. Each of these 75 illustrations is examined for its narrative content, its overlap with the stages of Campbell's Hero's Journey, and the symbolic elements present in the imagery.

Results: The findings are presented in tabular form, accompanied by selected images that serve as representative examples. The results of the study directly address the main research questions. According to the findings, all 75 miniatures depicting Imam Ali (A.S.) in the *Khavaran-nama* correspond to the "initiation" stage of Campbell's Hero's Journey. Two of these miniatures, in addition to representing initiation, also include elements pointing to the "departure" stage. Within the initiation stage, all 75 illustrations fall specifically under the "Road of Trials" sub-stage. However, some of these also exhibit features related to other sub-stages of initiation: one image contains elements of "Crossing the First Threshold," one reflects "Belly of the Whale," 14 show "Atonement with the Father," 14 include motifs of "The Ultimate Boon," and 66 portray aspects of "The Return with the Elixir." The study concludes that the illustrator(s) of *Khavaran-nama* deliberately chose scenes that primarily align with the "initiation" and "transformation" themes of Campbell's Hero's Journey model, emphasizing the spiritual and symbolic evolution of the hero.

License

This article is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)

Copyright © Authors

مطالعه و ویژگی‌های اسطوره‌ای امام علی (ع) در نگاره‌های خاوران‌نامه بر اساس الگوی سفر قهرمانی کمبل

کیمیا حاتم زاده*^۱، مهدی ارجمند اینالو^۲

۱. موسسه آموزش عالی آپادانا، شیراز، ایران

۲. دانشکده هنر و معماری، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران

* نویسنده مسئول: hzkimia77@gmail.com

اطلاعات مقاله	چکیده
<p>پژوهش‌های میان‌رشته‌ای هنر، ۱۴۰۴</p> <p>دوره ۳، شماره ۲، صفحات ۹۵-۱۲۴</p> <p>تاریخ دریافت: ۲۳ تیر ۱۴۰۴</p> <p>تاریخ بازنگری: ۲۶ شهریور ۱۴۰۴</p> <p>تاریخ پذیرش: ۰۷ مهر ۱۴۰۴</p> <p>تاریخ انتشار: ۰۴ آذر ۱۴۰۴</p> <p>مقاله پژوهشی</p> <p>کلیدواژه‌ها: نگارگری، خاوران‌نامه، اسطوره، سفر قهرمانی، کمبل، امام علی (ع)</p>	<p>خاوران‌نامه حماسه‌ای منظوم و تقلیدی از شاهنامه فردوسی، اثر ابن‌حسام خوسفی بیرجندی است. فرهاد نقاش شیرازی در قرن نهم هجری، برخی از صحنه‌های این حماسه را به تصویر کشیده است. داستان این حماسه مبتنی بر سفر قهرمانی شخصیت اصلی آن یعنی امام علی (ع) است. شباهت داستان‌ها و تصاویر این کتاب با شاهنامه فردوسی، بیانگر تلفیق اسطوره‌های ملی ایرانیان با مهم‌ترین شخصیت مقدس شیعیان است. به‌منظور فهم چگونگی این تلفیق، مطالعه شیوه شخصیت‌پردازی اسطوره‌ای خصوصاً سفر قهرمانی اثر ضروری است. از آنجا که نظریه سفر قهرمان جوزف کمبل به‌عنوان الگویی برای شخصیت‌پردازی‌های اسطوره‌ای شناخته می‌شود و همچنین آگاهی درباره شیوه انتخاب تصاویر به‌دست نگارگر و نمایش نقاط اوج داستان نیز از مباحث قابل طرح در این زمینه است، تحلیل نگاره‌های خاوران‌نامه براساس این الگو، راهگشا خواهد بود. هدف این پژوهش، تحلیل تجلی مراحل الگوی سفر قهرمانی جوزف کمبل در نگاره‌های خاوران‌نامه است. از این رو پرسش اصلی پژوهش عبارت است از: عناصر الگوی سفر قهرمانی جوزف کمبل چگونه در نگاره‌های امام علی (ع) در خاوران‌نامه نمود یافته‌اند؟ روش تحقیق به‌شیوه ترکیبی (تحلیل محتوای روایی، بررسی نگاره‌ها بر اساس مراحل الگوی کمبل و تحلیل نشانه‌شناختی نگاره‌ها) انجام شده است. بنابر یافته‌های پژوهش، در برخی موارد عناصر نظریه کمبل و نگاره‌های خاوران‌نامه بر یکدیگر منطبق هستند و در مواردی نیز متفاوت‌اند. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که نگارگر یا نگارگران، صحنه‌هایی از داستان را برگزیده و به تصویر کشیده‌اند که بیشترین انطباق را با مراحل «تشریف» و «دگردیسی شخصیت» در الگوی سفر قهرمانی جوزف کمبل دارند.</p>

ارجاع به این مقاله: حاتم زاده، کیمیا و ارجمند اینالو، مهدی. (۱۴۰۴). مطالعه و ویژگی‌های اسطوره‌ای امام علی (ع) در نگاره‌های خاوران‌نامه بر اساس الگوی سفر قهرمانی کمبل. پژوهش‌های میان‌رشته‌ای هنر، ۳(۲)، ۹۵-۱۲۴. doi: 10.22124/ira.2025.31170.1067

مقدمه و بیان مسئله

خاوران‌نامه، سروده ابن حسام خوسفی بیرجندی، حماسه‌ای منظوم است. حماسه‌ای درباره امام علی(ع) که به سبک و سیاق شاهنامه فردوسی سروده شده است. این کتاب، امکانی برای بروز هماهنگی و همزیستی قهرمانان دینی و اسطوره‌های ملی است. نقطه اصلی اشتراک این دو کتاب نگرش اسطوره‌ای به دو فرد برجسته - امام علی(ع) شخصیت مقدس شیعیان و رستم قهرمان اسطوره‌ای و ملی ایرانیان - است. نویسندگان در قرن نهم هجری با قراردادن شخصیت حقیقی و تاریخی دین اسلام و مذهب تشیع به جای شخصیتی اسطوره‌ای و ملی، سعی در حفظ هویت ملی همراه با نمایش اعتقادات مذهبی خود دارد.

در خاوران‌نامه امام علی(ع) سفری قهرمانی را به دستور پیامبر اسلام برای نجات جان برادران مؤمن خود آغاز می‌کند. در اینجا سفر قهرمانی پایه اصلی شکل‌گیری روایت است. نگاره‌های این کتاب نیز متناسب با متن اصلی در تأکید بر نقاط عطف داستان، ویژگی‌های حماسه دینی و ملی را به نمایش می‌گذارد. این نگاره‌ها، به عنوان آینه‌ای از تعاملات پیچیده تصویر و روایت، از منظر اسطوره‌شناسی نیز قابل توجه است. تصاویر پهلوانی این نسخه، گنجینه‌ای از صحنه‌های مصور است که پرسش‌هایی را درباره منطق‌گزینش و روایت‌پردازی تصویری این صحنه‌ها بر می‌انگیزد. با وجود مطالعات پیشین که عمدتاً بر تحلیل زیبایی‌شناختی یا تأثیرپذیری از سنت‌های پیشین متمرکز بوده‌اند، چگونگی بازتاب الگوهای جهان‌شمول اسطوره‌ای در آن نگاره‌ها کمتر بررسی شده است. از آنجاکه نظریه سفر قهرمان جوزف کمبل به عنوان چارچوبی معتبر برای تحلیل ساختار روایی - اسطوره‌ای شناخته می‌شود، این پژوهش با اتکا به الگوی وی، در پی ارائه رویکردی نوین به تحلیل روایی و تصویری خاوران‌نامه است. بر این اساس پرسش اصلی پژوهش بدین صورت طرح می‌شود: عناصر الگوی سفر قهرمانی جوزف کمبل چگونه در نگاره‌های امام علی(ع) در خاوران‌نامه نمود یافته‌اند؟

مبانی نظری

چارچوب نظری این پژوهش دو رهیافت کلیدی دارد. نخست نظریه جوزف کمبل است که الگوی جهان‌شمول «سفر قهرمان» را در سه مرحله جدایی، تشریف و بازگشت قهرمان معرفی می‌کند. در خلال این فرایند دگردیسی شخصیت در بستر آزمون‌های نمادین و رویارویی با ناخودآگاه جمعی تحلیل می‌شود. دوم روایت‌شناسی تصویری در هنر اسلامی - ایرانی است. براساس این مطالعات، نگارگران تنها بازتاب‌دهندگان متن نیستند، بلکه مفسرانی خلاق‌اند که با گزینش صحنه‌ها، روایت را با کمک نشانه‌های بصری بازآفرینی می‌کنند. در این پژوهش با توجه به این دو چارچوب، همپوشانی‌های احتمالی نظرات کمبل و چگونگی گزینش صحنه‌های نگاره بحث

می‌شود. این رویکرد علاوه بر اینکه خوانشی نوین از خاوران‌نامه ارائه می‌دهد، زمینه‌ای برای مطالعات تطبیق در حوزه هنر اسلامی-ایرانی و اسطوره‌شناسی فراهم می‌کند.

پیشینه تحقیق

پژوهش‌های مربوط به خاوران‌نامه در دو دسته کلی قرار می‌گیرند. نخست پژوهش‌هایی که این نسخه را از منظر ادبی، داستان و روایت بررسی کرده‌اند و دوم مطالعاتی که از منظر تجسمی و بررسی نگاره‌ها به آن نسخه پرداخته‌اند.

الف) پیشینه بر اساس داستان و روایت خاوران‌نامه

مجوزی در مقاله‌ای تحت عنوان «کهن‌الگوی سفر قهرمان در خاوران‌نامه بر اساس نظریه جوزف کمپبل» (Mojavezi, 2021A) چنین نتیجه گرفته است که الگوی جوزف کمپبل برای تحلیل کهن‌الگوی سفر قهرمان که به عنوان الگویی جهانی معتبر در تحلیل داستان‌های حماسی کهن شناخته می‌شود، بر سفرهای امام علی(ع) در خاوران‌نامه منطبق است. همین نویسنده در پژوهشی با عنوان «شخصیت پردازی در خاوران‌نامه ابن‌حسام خوسفی» (Mojavezi, 2021B) به این نتیجه رسیده است که، گفتار شخصیت‌های داستان معمولاً متناسب با اندیشه، روحیات و مقام و موقعیت آن‌هاست و سخنان آن‌ها بیشتر در جهت نیروی مثبت و گاهی منفی است. گزینش نام‌های انتخابی برای شخصیت‌ها اتفافی و تصادفی نبوده است و میان نام اشخاص با کارکرد و صفات‌شان تناسب وجود دارد. از این رو ابن‌حسام توانسته است به خوبی شخصیت را درون‌کاوی کند و هنر نویسندگی خود را نشان دهد.

در پژوهشی با عنوان «جلوه‌هایی از حضور امام علی(ع) در شعر ابن‌حسام خوسفی» (Atasheibani & Ramezani, 2016) در رابطه با شباهت‌های خاوران‌نامه و شاهنامه از منظر حق‌طلبی دینی و مذهبی به استواری سلحشورانه ملت ایران در برابر سلطه‌جویی‌ها و تهاجمات بیگانگان اشاره شده است. در مقاله‌ای با عنوان «جایگاه و بازتاب باورهای مردمی در خاوران‌نامه» (Hagh shenas, 2013) رابطه باورهای خرافی و غیرخرافی که در میان مردم هم‌دوره با ابن‌حسام وجود داشته واکاویده و نتیجه گرفته شده است که نویسنده اعتقادات مردم را در اثر خود منعکس کرده است. در مقاله «واکاوی مضامین پنهان در نگاره‌های نسخه خاوران‌نامه ابن‌حسام و متن نهج‌البلاغه و گفتمان‌های مؤثر در شکل‌گیری این نسخه» (Jahanbakhshi et al., 2024) نتیجه حاصل‌شده نشان می‌دهد که شخصیت اصلی در شکل‌گیری گفتمان، نقش کلیدی دارد و بیشترین نقطه مشترک بین این گفتمان‌ها، جایگاه امام علی(ع) بوده است.

ب) پیشینه بر اساس نگاره‌های خاوران‌نامه

در مقاله «مقایسه نگاره‌های خاوران‌نامه با بازتصویرگری آن در دوره معاصر (با تأکید بر چهارمین جشنواره هنرهای تجسمی ۱۳۸۷)» (Jafari Dehkordi & Rabizadeh Hafeshjani, 2023) بیان می‌شود که کهن‌الگوها و وام‌داری متن و هنر به محیط خارج از خود بسیار دیده می‌شود و هم در خود متن (اشعار ابن‌حسام) و هم در خود هنر (نگاره‌های فرهاد)، مشخص است که هدف، جلب مخاطب عام و اظهار وجود در آوردگاه نمود گوهر خود در برابر رقیبان غیر مذهبی است.

پژوهشی با عنوان «واکاوی لایه‌های معنایی در نگاره‌های نسخه خاوران‌نامه با رویکرد آیکونولوژی» (Akhavani & Mahmoudi, 2018 B) به بررسی نمونه‌هایی منتخب از نگاره‌های خاوران‌نامه پرداخته و به این نتیجه رسیده است که مضامین و نحوه دید هنرمندان در سنت نگارگری ایران، نه به جهان واقعی بلکه به گفتمان ادبی/هنری مسلط ارجاع دارد که این گفتمان خود به وسیله حماسه از گفتمان اسطوره‌ای تغذیه می‌شود.

در مقاله «جلوه‌های حماسی، ملی و مذهبی در نگاره‌های خاوران‌نامه مکتب شیراز» (Shariat & Zeinali, 2009) تحلیل نگاره‌های خاوران‌نامه نشان می‌دهد که، ویژگی‌های اصلی مکتب نگارگری شیراز - مانند کاربرد رنگ‌های زنده و نشاط‌آور، پرداخت دقیق جزئیات و ظریف‌کاری در شخصیت‌های محوری، و بسامد پایین‌تر صحنه‌پردازی - به طور کامل در نسخه حماسی، ادبی، و مذهبی خاوران‌نامه قابل مشاهده است.

پژوهش‌های پیشین بیشتر یا بر متن و یا بر زیبایی‌شناسی نگاره‌ها متمرکز بوده‌اند و مطالعه اسطوره‌شناسی مبتنی بر متون و تصاویر کمتر مورد توجه بوده است. در واقع ترکیب روش‌های ادبیات تطبیقی، اسطوره‌شناسی و تحلیل تصویری برای خوانش خاوران‌نامه، تا کنون مغفول مانده است.

روش پژوهش

در این مقاله روش انجام پژوهش به شیوه ترکیبی (تحلیل محتوای روایت، مقایسه تطبیقی با مراحل الگوی کمبل و بررسی نشانه‌شناختی نگاره‌ها) است. جامعه آماری تمام ۱۱۵ نگاره‌ای است که از نسخه اصلی خاوران‌نامه - موجود در کاخ گلستان - باقی مانده است. نمونه آماری ۷۵ نگاره‌ایست که امام‌علی (ع) به عنوان قهرمان اصلی در آن‌ها تصویر شده است. هر یک از این ۷۵ تصویر از لحاظ روایت، هم‌پوشانی با الگوی سفر قهرمان کمبل و عناصر موجود در نگاره‌ها بررسی و تحلیل می‌شود. یافته‌ها به صورت جدول ارائه می‌گردد و برخی از تصاویر به صورت

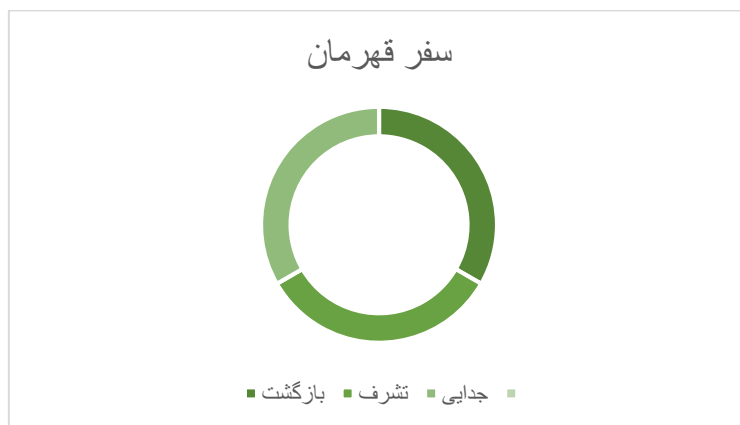
انتخابی، صرفاً به عنوان نمونه ارائه می‌شود. نتایج پژوهش آشکارا به پرسش‌های اصلی پرداخته و برای پاسخ به آنها تلاش می‌شود.

سفر قهرمان از نگاه جوزف کمبل^۱

قهرمان واژه‌ای یونانی از ریشه‌ای به معنای محافظت کردن و خدمت کردن است. قهرمان یعنی کسی که آماده است نیازهای خود را فدای دیگران کند. بنابراین، مفهوم قهرمان در اساس مرتبط با مفهوم ایثار است. در زبان روان‌شناسی قهرمان معرف چیزی است که فروید آن را ایگو^۲ می‌نامد

(Akhavani & Mahmoudi, 2018 A, 51)

داستان‌های اساطیری بسیار زیاد و متفاوتی در تمامی فرهنگ‌ها شکل گرفته و بیان شده‌اند، که جوزف کمبل به بررسی و مقایسه تمامی آنان پرداخت، و به این نتیجه رسید که تمامی این داستان‌ها در واقعیت بیان‌کننده یک داستان هستند که وی آن را «سفر قهرمان» نامید. سفر قهرمان، به عنوان الگویی سه‌وجهی - عزیمت (جدایی)، تشریف، بازگشت - شناخته می‌شود (شکل ۱). هر کدام از این سه مرحله نیز شامل زیرمجموعه‌هایی برای تعریف این سفر است (شکل ۲).

شکل ۱. مراحل سه‌گانه سفر قهرمان

۱. عزیمت (جدایی)

مرحله اول سفر قهرمانی جوزف کمبل با جدایی شروع می‌شود. جدایی به معنای پشت‌سر گذاشتن آنچه که تا کنون به آن تعلق وجود داشته است. قهرمان از دنیای آشنای خود وارد جهانی ناشناخته و پرچالش می‌شود. مرحله‌ای که اساس تغییر شخصیت و آغاز خودشناسی

است. این مرحله در پنج زیرمرحله بروز و ظهور می‌یابد. ۱- دعوت به آغاز سفر، ۲- رد دعوت، ۳- امدادهای غیبی، ۴- عبور از نخستین آستان، ۵- شکم نهنگ (Campbell, 2005, 59-100).

۱-۱. دعوت به آغاز سفر

یک حادثه غیرمنتظره قهرمان را از زندگی عادی خود جدا می‌کند و او را برای یافتن حقیقت فرا می‌خواند (Campbell, 2005, 60). این بخش با یک رویا یا یک بحران و گاه با ظهور یک راهنما آشکار می‌شود. فروید عقیده دارد تمام لحظه‌های اضطراب، احساسات دردناک اولین جدایی از مادر را در انسان زنده می‌کنند. یعنی حبس شدن نفس، تجمع خون و دیگر نشانه‌های بحران تولد، این الگوهای تکرارشونده، نمایانگر خطر، اطمینان مجدد، آزمون گذار و قداست غریب رازهای تولد است (Ibid., 61). این قلمرو برای قهرمان علاوه بر خطرهای فراوان، گنج‌های زیادی در خود دارد. ورود به این قلمرو گاهی به خواست و اراده خود قهرمان و گاهی با هدایت یک موجود مهربان و یا برعکس موجودی پلید و بدخواه صورت می‌پذیرد (Ibid., 66).

۱-۲. رد دعوت

در اسطوره‌ها نیز همانند زندگی واقعی گاهی این اتفاق می‌افتد که دعوتی بی‌پاسخ بماند. اما رد دعوت باعث تبدیل شدن سفر به یک عمل منفی و همچنین قربانی شدن فرد و از دست دادن قدرت انجام اعمال مثبت می‌شود. این عدم پذیرش نشان‌دهنده عدم توانایی جدایی بعضی انسان‌ها از فضای ایده‌آل زندگی‌شان است. شخص ترجیح می‌دهد که پشت دیوارهای کودکی بماند و پدر و مادرش نگهبانان آستان خروج باشند (Campbell, 2005, 67).

۱-۳. امدادهای غیبی

کمبل در کتاب قهرمان هزار چهره اشاره می‌کند که «آنان که به دعوت پاسخ مثبت داده‌اند، در اولین مرحله سفر با موجودی حمایت‌گر روبه‌رو می‌شوند که در برابر نیروهای هیولالوشی که در راه هستند، از او محافظت می‌کنند» (Campbell, 2005, 75). گاهی مدد رسان غیبی در هیبتی مردانه ظاهر می‌شود. در قصه‌های عامیانه پریان ممکن است به شکل کوتوله جنگلی، جادوگر، راهب، چوپان و یا آهنگر ظاهر شود که طلسم‌ها و ابزار مورد نیاز قهرمان را تهیه می‌کند. در اسطوره‌های عمیق‌تر این نقش بر عهده شخصیت بزرگ راهنما و راهنمای ارواح در جهان دیگر است. قهرمانی که این مدد رسان بر او ظاهر می‌شود، معمولاً کسی است که به ندای درون، پاسخ مثبت داده است. در حقیقت آن‌ها، اولین نشانه نزدیک شدن کاهنی است که آموزگار آیین تشریف است. ولی

این نگهبان ماورایی، ممکن است حتی بر آنان که به ظاهر قلبی سخت دارند، ظاهر شود (Campbell, 2022, 81-82).

۱-۴. عبور از نخستین آستان

زمانی که پیام‌آوران سرنوشت به منظور راهنمایی کردن قهرمان ظهور می‌کنند، وی راهی سفر می‌شود و راهی ناشناخته و پرخطر را در پیش می‌گیرد. سفر همیشه و همه جا عبور از حجاب دانسته‌ها به سوی ناشناخته‌هاست. نیروهای نگهبان مرزها خطرناک‌اند و روبه‌روشدن با آن‌ها مخاطره‌انگیز است؛ ولی برای آن کس که شایستگی و شجاعت لازم را دارد، خطری وجود نخواهد داشت (Campbell, 2022, 90).

۱-۵. شکم نهنگ

تولد دوباره قهرمان به هنگام گذر از آستان جادویی، به صورت شکم نهنگ رخ می‌دهد که نمادی از رحم جهان است. قهرمان توسط یک ناشناخته بلعیده می‌شود، که نشانه‌ای از مرگ نمادین است (Campbell, 2005, 96). جوزف کمبل این مفهوم را فنای خویشتن در گذر از آستان می‌داند. بدین منظور که قهرمان برای تولدی دوباره به درون سفر می‌کند (Ibid.).

۲. تشریف

دومین مرحله از مراحل سه‌گانه سفر قهرمان که به شرح وقایع تازه و چالش‌های متفاوت زندگی قهرمان می‌پردازد، تشریف نام دارد.

این مرحله شامل زیر بخش‌های ۱- جاده آزمون‌ها ۲- ملاقات با خدایانو ۳- زن در نقش و سوسه‌گر ۴- آشتی و هماهنگی با پدر ۵- خدایگان و ۶- برکت نهایی می‌باشد (Campbell, 2005, 105-201).

۲-۱- جاده آزمون‌ها

این مرحله همان رویارویی با چالش‌ها و عبور از هفت خان است، که قهرمان را با آزمون‌های متفاوتی روبه‌رو می‌سازد. قهرمان برای عبور از موانع توانایی‌های خویش را محک می‌زند و آن‌ها را باز می‌شناسد. به کلام اهل سرّ، این مرحله، دومین مرحله طریقت است، مرحله «تزکیه نفس». وقتی حس‌های وجود «پاک و فروتن» می‌شوند و انرژی تن و یا تحول تصاویر به جامانده از کودکی و گذشته ماست (Campbell, 2005, 108). این آگاهی بدان سبب است که شخص مادامی که در شهر و دیار خویش ساکن است به دلیل وجود امکانات موافق با طبع و میلش هیچ‌گاه از نهان‌های

نفس خویشتن آگاهی نمی‌یابد، اما مصائبی که در مسیر سفر رخ می‌دهد سبب می‌شود تا سالک به نقص‌ها و ضعف‌های نفس خویشتن آگاه گردد و در برطرف کردن آن‌ها بکوشد (Amirshah Karami, 2017, 23-24).

۲-۲. ملاقات با خدایانو

با پشت سر گذاشتن تمام موانع و قول‌ها، به خوان آخر می‌رسیم که معمولاً ازدواج جادویی روح قهرمان پیروز با خدایانو، ملکه جهان است. این بحرانی است که در اوج حضيض و یا در منتهی‌الیه زمین، در نقطه مرکزی جهان، در محراب معبد و در تاریک‌ترین و عمیق‌ترین جایگاه قلب رخ می‌دهد (Campbell, 2005, 116). ملاقات با خدایانو که در تک‌تک زنان، تجلی یافته است، آخرین آزمون قهرمان، برای به دست آوردن موهبت عشق یا مهر و محبت است و این موهبت چیزی جز لذت بردن از زندگی به عنوان نمونه‌ای کوچک از جاودانگی نیست. اگر رهرو داستان ما، به جای مردی جوان، دوشیزه‌ای باشد، این اوست که با توان، زیبایی و یا اشتیاق خود لایق همسری خدایی فناپذیر می‌شود. در این حال همسر آسمانی فرود آید، و چه دختر بخواهد، چه نخواهد، او را به بستر خود برد و اگر او از آن خدای نامیرا اجتناب کند، بزرگی و مرتبتش کاسته شود و اگر به جست‌وجوی آن نامیرا برآید، اشتیاقش آرام گیرد (Ibid., 126).

۲-۳. زن در نقش وسوسه‌گر

ازدواج جادویی با خدا بانو-ملکه جهان نشان‌دهنده تسلط کامل قهرمان بر زندگی است. چون زن همان زندگی و قهرمان عارف و ارباب آن است و آزمون‌های قهرمان که مقدمه تجربه و علل نهایی بوده، نماد بحران‌هایی است که در راه ادراک حقیقت برایش وجود داشته است. ادراکی که آگاهی او را وسعت می‌داد و توان تصاحب کامل مادر-نابودگر، یعنی عروس تقدیر، و تحمل این بار را به او می‌بخشید. از این راه، او به یگانگی با پدر می‌رسید: اکنون او در جای پدر نشسته است. با این بیان و در شکل نهایی، ممکن است این مشکل، دور از مسائل انسان عادی به نظر برسد، ولی در عین حال، محدودیت آگاهی، علت اصلی هر شکستی به‌هنگام رویارویی با مسائل زندگی است. دعوا و بدخلقی صورت‌های موقت جهل هستند و پشیمانی، ادراکی است که دیرهنگام حاصل می‌شود. درک کامل اسطوره فراگیر گذر قهرمان، آن است که این اسطوره باید الگویی کامل برای زنان و مردان، در هر مرحله و مقامی باشد و برای همین، ساختار آن بسیار کلی است. هر کس با توجه به الگوی کلی بشری، باید جایگاه خود را بیابد و با کمک آن از دیوارهایی که او را احاطه کرده‌اند، بگذرد. دیوهایش را بشناسد و بداند کجا هستند، که آن‌ها انعکاس رازهای نفس اویند. بداند ایده‌آل‌هایش کدام‌اند؟ که همانا نشانه‌های درک تنگ و محدود وی از زندگی هستند (Campbell, 2005, 128).

۴-۲- آشتی و هماهنگی با پدر

«میل و اراده خداوندی» که گنه‌کاران را از تیر بلا، سیل و شعله‌های آتش حفظ می‌کند، در لغت‌نامه سنتی مسیحیان به عنوان «رحمت الهی»، شناخته می‌شود و نیروی «روح خدا» که قلب را متحول می‌کند، «فیض الهی» است. در بیشتر اسطوره‌ها تصاویر مربوط به رحمت و فیض، به روشنی تصاویر مربوط به عدالت و خشم توصیف شده‌اند و به این ترتیب تعادلی به وجود آمده، که توسط آن در طی مسیر قلب آرام گیرد و نیازی به تازیانة مجازات نداشته باشد (Campbell, 2005, 134-135). وابستگی بیش از حد به چرندیات تعلیمی و تثبیت آنها، خود مشکلی است که فرد را در حسی سرشار از گناه فرو می‌برد و بر روح، که بالقوه بالغ است مهر می‌گذارد و اجازه نمی‌دهد که منطقی واقع‌گرا و متعادل از پدر و به دنبال او از جهان داشته باشد. آشتی (یکی شدن) عبارت است از پشت‌سر گذاشتن این هیولای دوگانه که از خود، زاده شده است. ازدهایی که فکر می‌کنند خداست (من برتر) و ازدهایی که فکر می‌کنند گناه است (نهاد سرکوب شده). سختی کار اینجا است که برای رسیدن به این حالت، فرد باید از (من) رها شود. او باید ایمان داشته باشد که پدر بخشنده است و به این بخشندگی توکل کند (Ibid., 136). کمبل همچنین به این موضوع اشاره می‌کند که در قرآن به این نکته اشاره شده است: «به هر کجا رو کنید حضور خدا را در آنجا یابید».

مشکل قهرمانی که به دیدار پدر می‌رود این است که بتواند و رای و وحشت‌ها، روح خود را بگشاید، چنان‌که آماده درک این موضوع باشد که چطور تمام تراژدی‌های دیوانه‌وار و بیمارگون این جهان بی‌رحم و پنهان‌ور، همه به طور کامل از انوار با شکوه بودن، اعتبار می‌گیرند (Ibid., 153).

۵-۲- خدایگان

همچون خود بودا، این وجود خدای‌گون، الگوی موقعیتی الهی است که قهرمان انسانی پس از گذشتن از آخرین وحشت‌های جهل به آن می‌رسد. «هنگامی که حجاب دانایی از میان رفت، آن‌گاه او از تمام وحشت‌ها رهایی یافت و به آن سوی تغییر و تحول رسید. این توان بالقوه رسیدن به رهایی در همه ما هست و هر کس با رسیدن به مقام قهرمانی می‌تواند به آن نائل شود (Campbell, 2005, 156). در لحظه‌ای که دیوار بهشت فرو می‌ریزد، هیئت الهی دوباره به یاد می‌آید و حکمت دوباره از آن اوست (Ibid., 158).

۶-۲- برکت نهایی

قهرمان انسانی برتر و یک شاه مادرزاد است. راحتی و سادگی گذار مشخصه تعداد زیادی از قصه‌های پریان و تمام افسانه‌های خدایانی است که به صورت آدمی تجلی می‌یابند. جایی که قهرمان عادی با یک آزمون مواجه می‌شود، هیچ مانعی سد راه قهرمان برگزیده نمی‌شود و هیچ اشتباهی نمی‌کند (Campbell, 2005, 180). به گفته کمبل ژاپنی‌ها ضرب‌المثلی دارند که می‌گوید: «وقتی انسان‌ها برای به دست آوردن ثروت به درگاه خدایان دعا می‌کنند، خدایان فقط می‌خندند». برکتی که بر یک بنده عطا می‌شود همیشه براساس مقاوم و موقعیت و طبیعت تمایل و خواسته اصلی و برتر او، اندازه‌گیری و سنجیده می‌شود: برکت، به سادگی، نماد انرژی زندگی است که براساس نیازها و احتیاجات هر مورد خاص، بر آن نازل می‌شود. کنایه اینجاست که اگر قهرمانی که لطف خدای شامل حالش شده، برای رسیدن به برکت بیداری کامل دعا کند، در حقیقت معمولاً در جست‌وجوی چیزی نیست مگر عمر طولانی‌تر، اسلحه قوی‌تر برای کشتن همسایه و یا سلامت فرزند، نه بیش (Campbell, 2005, 196).

۳. بازگشت

سومین مرحله از مراحل سه گانه سفر قهرمان، بازگشت نام دارد. این بخش به مراحل پایانی سفر و در انتها بازگشت به سمت مبدأ است.

۱-۳. امتناع از بازگشت

براساس نظریه جوزف کمبل، پس از نفوذ در سرمنشأ و با دریافت فضل و برکت از نیروی غیرقابل درک و یگانه، جست‌وجوی قهرمان به پایان می‌رسد. او پس از این مرحله باید بازگردد و زندگی را متحول کند و با سخنان حکیمانه و نیز با تلاش و کوشش خویش، برکت نهایی را جهت تجدیدحیات جامعه بازگرداند. ولی قهرمان بارها و بارها از انجام چنین کاری خودداری می‌کند (Hashemi et al., 2021, 265). حتی بودا پس از حصول پیروزی، شک کرد که آیا این پیام قابل انتقال به دیگران هست یا نه. درحقیقت تعداد زیادی از قهرمانان افسانه‌ای برای همیشه در جزیره پربرکت خدابانوی همیشه جوان هستی نامیرا، سکنی گزیده‌اند.

۲-۳. فرار جادویی

اگر قهرمان هنگام رسیدن به پیروزی، دعای خیر خدایانو و یا خدا را پشت سر داشته باشد، آشکار مأمور است با اکسیری برای ادامه حیات جامعه‌اش به جهان بازگردد. در این حال تمام نیروهای مافوق‌طبیعه، حافظ او می‌اند. از سوی دیگر، اگر قهرمان برخلاف میل نگهبان، گنج غنیمتی را به

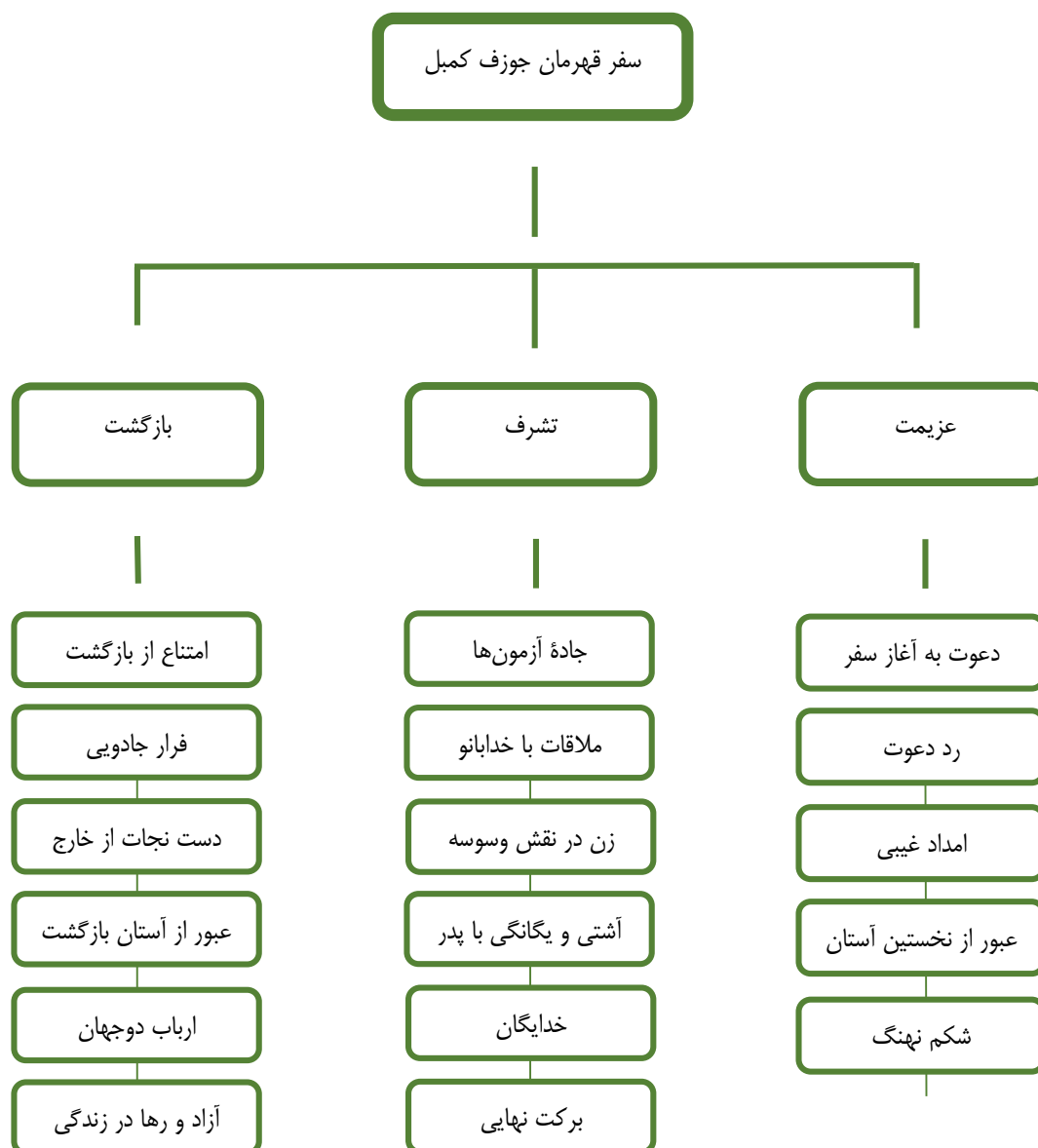
چنگ آورد و یا اگر خدایان و دیوها راضی به بازگشت قهرمان نباشند، آن‌گاه آخرین مرحله چرخه اسطوره‌ای، تبدیل به تعقیب و گریزی نشاط‌آور و اغلب خنده‌دار می‌شود. حتی ممکن است موانع جادویی و گریزهای اعجازگونه، بر شگفتی و پیچیدگی‌های فرار بیفزایند (Campbell, 2005, 206).

۳-۳. دست نجات از خارج

ممکن است برای بازگرداندن قهرمان از سفر ماورایی‌اش، نیاز به کمک از خارج باشد یا به بیانی دیگر ممکن است دنیا مجبور شود به دنبالش بیاید و او را با خود ببرد (Campbell, 2005, 215). کمبل در آثار خود به نمونه‌های خوبی به عنوان دست نجات از خارج برای قهرمان اشاره می‌کند. آنها در مراحل نهایی سیر و سلوک نشان‌گر حضور و عمل بی‌وقفه امدادهای غیبی‌ای هستند که طی عبور از آزمون‌های مشکل، همیشه در کنار انسان برگزیده حضور دارند. درحالی‌که خودآگاه رهرو، از پای درآمدن است. ناخودآگاهش در هر حال مفری می‌جوید و تعادل خود را به دست می‌آورد، و او در جهانی که از آن جدا شده است، دوباره متولد می‌شود، به جای چنگ‌زدن و حفظ من^۳، که در مورد الگوی فرار جادویی صدق می‌کرد، او من خود را از دست می‌دهد ولی رحمت و فضل، آن را به او بر می‌گرداند (Ibid., 223-224).

۳-۴. عبور از آستان بازگشت

یگانگی هولناک خویشتن^۴ یا چیزی که قبلاً بیگانه به حساب می‌آمد، ارزش‌ها و تفاوت‌هایی را که در زندگی عادی به نظر مهم می‌رسیدند، محو می‌کند. شکست‌های بسیار بر مشکلات عبور از این آستان شهادت می‌دهند. آستانی که به زندگی بلی می‌گوید، پس از سیراب کردن روح از مکاشفه‌ای سرشار، اولین مشکل قهرمان در راه بازگشت، پذیرش واقعیت هیاهوی مبتذل زندگی است (Campbell, 2005, 224-225).

شکل ۲. نمودار کامل مراحل سفر قهرمان

یافته‌های پژوهش (مقایسه تفاوت‌ها و شباهت‌های نظریه کمبل در متن و تصویر خاوران‌نامه)

بخش عزیمت

در ابتدای داستان، امام علی(ع) به دستور رسول اکرم(ص) به دنبال سعد و ابوالمحنج راهی مغرب زمین می‌شود و این نمودی از «دعوت به آغاز سفر» است که در همان ابتدای داستان خاوران‌نامه، امیرالمؤمنین(ع) به دستور پیامبر(ص) عمل می‌کند و هیچ‌گونه رد دعوتی از جانب ایشان اتفاق نمی‌افتد. بنابراین از این منظر دارای تفاوت هستند. از آنجاکه به گفته کمبل، «امداد

غیبی» آموزگاری برای شروع سفر است، می‌توان پیامبر(ص) را آموزگار امام علی(ع) برای شروع سفر پرمخاطره‌اش تلقی کرد.

در ابتدایی‌ترین بخش داستان، عبور از نخستین آستان مربوط به سفر سعد و ابوالمحن است، به‌هنگامی که به حصار نوادر می‌رسند و نام و نشان واقعی خود را پنهان می‌کنند. اما برای امام علی(ع) ابتدایی‌ترین آستانی که از آن عبور می‌کند، روبه‌روشدن با پهلوان زنگی و مسلمان شدن وی است. بنابراین؛ در مجموع این قسمت از نظریه کمبل در داستان خاوران‌نامه برای اشخاص و پهلوانان متعدد اتفاق می‌افتد.

در خاوران‌نامه نشانه‌های زیادی از شکم‌نهنگ دیده نمی‌شود، مگر در چاه‌ماندن امام علی(ع) که می‌تواند تشبیه و استعاره‌ای از بلعیده‌شدن قهرمان باشد. در مجموع، خاوران‌نامه عزیمت قهرمان خود را به وضوح بیان می‌کند. آن هم اینکه قهرمان به قصد یافتن نشانی از دو تن از یاران خود مأمور می‌شود و بدون ترس و حتی رد دعوت این مأموریت را می‌پذیرد و سریعاً پا به عرصه‌ای ناشناخته و دهشتناک می‌گذارد.

بخش تشریف

از جمله مواردی که به‌وفور در سفر امام علی(ع) دیده می‌شود، جاده‌آزمون‌ها در بخش تشریف است. در واقع در کلیه داستان، حضرت با آزمون‌های گوناگونی روبه‌رو می‌شود. هر نبردی که در طی داستان اتفاق می‌افتد، آزمون و چالشی برای قهرمان داستان است که تا انتهای داستان تکرار می‌شود. در داستان خاوران‌نامه، حضرت امیر(ع) بارها در نبردهایی که با دشمنان دارد، مورد رحمت الهی و نیروهای کمکی از جانب خداوند قرار می‌گیرد که این امدادها که به شکل‌های گوناگون همچون ظاهرشدن جبرئیل، خواندن آیات و ندای هاتف اتفاق می‌افتند، می‌توانند مثال بارزی از تکرار چندین باره آشتی و یگانگی با پدر و همچنین خدایگان باشد. به‌علاوه «برکت‌نهایی» تشابه دیگر داستان با مبحث تشریف بوده که همان پیروزی‌های حضرت در میدان‌های نبرد است. اما از تفاوت‌ها باید به «ملاقات با خدایانو» و «زن در نقش وسوسه‌گر» اشاره کرد. به‌دلیل معرفی امام علی(ع) در اثر به‌عنوان یک شخصیت معصوم و مقدس، ابن‌حسام به چنین مواردی نپرداخته است.

بخش بازگشت

مبحث بازگشت در خاوران‌نامه به‌نوعی در پایان هر نبرد اتفاق می‌افتد اما از آنجاکه بازگشت قهرمان در انتهای داستان به‌سوی مبدأ صورت می‌پذیرد و امام علی پس از هر نبرد همچنان در جاده‌آزمون‌ها حضور دارد و به‌سراغ نبردی دیگر می‌رود، در ارتباط با خاوران‌نامه نیز در انتهای

داستان و پایان تمامی نبردها مورد بررسی قرار می‌گیرد. اما ویژگی‌های مشترکی که با نظریات کمبل در شخصیت‌پردازی امام علی (ع) وجود دارد. برای مثال؛ نیروهای بسیاری در خاوران‌نامه به یاری قهرمان می‌شتابند که تا حد زیادی به الگو و تعاریف کمبل از «دست نجات از خارج» شباهت دارند اما تمامی اینها مختص مبحث تشریف است و یا اینکه امام علی (ع) از تمامی مشکلات و دشواری‌های راه، جان سالم به‌در می‌برد و معنای آنچه در زندگی عادی مهم است برای وی شکل متفاوتی دارد. چراکه دست به اعمالی زده است که برای مردم عادی هراس ایجاد می‌کند و این تشابهی با «عبور از آستان بازگشت» تلقی می‌شود. «فرار جادویی» نیز از جمله مباحثی است که در ارتباط با خاوران‌نامه به صورت گونه‌هایی که کمبل شرح می‌دهد، جایی ندارد اما تنها از آنجایی که کمک و یاری خداوند با حضرت امیر (ع) همراه است می‌توان آن را بخش کوچکی از این سفر قلمداد کرد. همچنین ویژگی‌هایی مانند واگذاری عاقبت کار خود به خداوند و مخلص بودن در برابر پروردگار به مخاطبان خاوران‌نامه منتقل شده است که تشابهاتی با موارد «ارباب دو جهان» و «آزاد و رها در زندگی» دارند. اما در داستان خاوران‌نامه هیچ رویدادی مبنی بر خودداری کردن امام علی (ع) برای بازگشت به سوی مبدأ، یعنی «امتناع از بازگشت» وجود ندارد و حضرت پس از فتح شهر زر به سوی مدینه‌النبی رهسپار می‌شود.

با این تفاسیر مبحث بازگشت را نمی‌توان به طور دقیق و جزء به جزء با وقایع خاوران‌نامه منطبق ساخت. بلکه تنها به عنوان مجموعه و مفهومی کلی در داستان به چشم می‌خورد و امام علی (ع) به عنوان قهرمانی اسطوره‌ای پس از اتمام جنگ‌ها و پیروزی نهایی به دست یاری خداوند به مبدأ باز می‌گردد.

نمونه‌هایی از اشتراکات مراحل سفر قهرمان با شخصیت‌پردازی امام علی (ع) در متن و تصویر خاوران‌نامه

جدول ۱. نمونه‌هایی از اشتراکات سفر قهرمان و خاوران‌نامه در متن و تصویر

تصویر	متن	مراحل سفر قهرمان جوزف کمبل	
X	راهی شدن به دستور پیامبر (ص)	دعوت به آغاز سفر	عزیمت
X	X	رد دعوت	
X	رهنمون شدن توسط پیامبر	امدادهای غیبی	

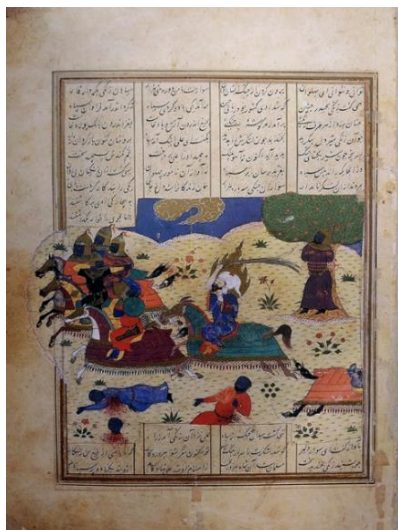
شکل ۳	نبرد با پهلوان زنگی	عبور از نخستین آستان	
شکل ۴	افتادن در چاه	شکم نهنگ	
شکل ۱، ۳، ۴، ۵، ۶، ۷، ۸، ۹	نبرد با موجودات پلید و اژدها	جاده آزمون‌ها	تشریف
×	×	ملاقات با خدایانو	
×	×	زن در نقش وسوسه‌گر	
شکل ۴ و ۶، ۷، ۸	خوانده شدن آیه ستر و کسب پیروزی دست یاری خداوند و حضرت رسول	آشتی و یگانگی با پدر	
شکل ۴، ۵، ۶، ۷، ۸	رهنمون شدن توسط جبرئیل دست یاری خداوند و حضرت رسول	خدایگان	
شکل ۱، ۳، ۵، ۶، ۸	پیروزی در نبردها تصرف و گشودن دژها	برکت نهایی	بازگشت
×	×	امتناع از بازگشت	
×	×	فرار جادویی	
×	×	دست نجات از خارج	
×	به اتمام رسیدن نبردهای امام علی (ع) در پایان کتاب	عبور از آستان بازگشت	
×	ارتباط خالصانه امام علی (ع) با پروردگار خویش	اریاب دو جهان	
×	واگذاری عاقبت خویش به پروردگار	آزاد و رها در زندگی	

جدول ۱ حاصل مقابله نظام‌مند ۱۶ موقعیت سفر قهرمانی کمبل (در سه مرحله) با روایت‌ها و ۱۱۵ نگاره خاوران‌نامه را نشان می‌دهد و موارد اشتراک / عدم اشتراک را مشخص می‌کند. از آنجاکه هدف این جدول تنها نمایش انطباق مراحل با نگاره‌هاست، به ذکر نمونه‌های گویا اکتفا

شده است. داده‌های تفصیلی تمام نگارها و ارتباطشان با مراحل سه‌گانه، در جداول ۲ و ۳ تدوین شده است.

تحلیل نمونه‌های تصویری

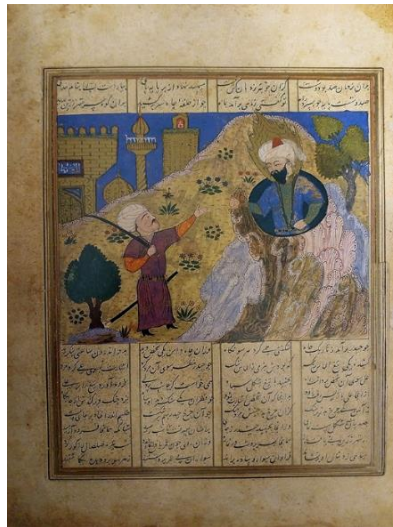
نمونه‌هایی از نگاره‌های مرتبط با مرحله عزیمت قهرمان

شکل ۳. نبرد امیرالمؤمنین با پهلوان زنگی

(Khusifi Birjandi, 2002, 44)

در بخشی از روایت، حضرت به دستور پیامبر برای یافتن نشانی از ابوالمحقن و سعد، راهی شده است. در این مسیر با پهلوان زنگی و لشکریانش روبه‌رو می‌شوند. در شکل ۳ مبارزه و رویارویی امام علی (ع) با پهلوان زنگی به تصویر کشیده شده است. در این نگاره پهلوان زنگی به بند کشیده شده است. لشکریانش در گوشه کناری قاب در حال فرار از معرکه‌اند. برخی از سربازان دشمن کشته شده‌اند. میدان نبرد به طور مؤثری به امام اختصاص یافته است. ایشان در این نبرد به تنهایی تصویر شده‌اند. در متن آمده است که پهلوان زنگی پس از این شکست به دین اسلام در می‌آید. پیش از نمایش این تصویر، در متن مرحله جدایی و ورود امام علی (ع) به مسیری مخاطره‌آمیز شرح داده شده است. نگارگر اما نقطه عطف دیگری را برای تصویرگری برگزیده است. لحظه‌ای که دستاوردی مهم، یعنی شکست و سپس مسلمان شدن پهلوان زنگی به تصویر کشیده می‌شود. این تصویر خاوران‌نامه با عبور از نخستین آستان در بخش عزیمت و حضور قهرمان در جاده آزمون‌ها و برکت نهایی در مبحث تشریف سفر قهرمان جوزف کمبل منطبق است. این نگاره، تنها تصویری است که به عبور از «نخستین آستان» قهرمان پرداخته است (شکل ۳).

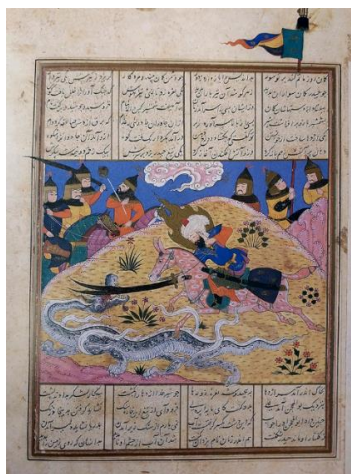
شکل ۴. بیرون آمدن امیرالمؤمنین از چاه

(Khusifi Birjandi, 2002, 146)

دومین تصویری که می‌توان با عزیمت قهرمان منطبق ساخت، نمایانگر بیرون آمدن امام علی (ع) از چاه است. ایشان در طی این مسیر با طلسماتی روبه‌رو می‌شود و شخصی در بیرون چاه تیغ بر حضرت فرود می‌آورد. امام علی (ع) موفق به از بین بردن طلسمات می‌شود اما پس از در پیش‌گرفتن راه، شهر رزین را نمی‌یابد و یاران ایشان در پی نشانی از او می‌گردند. این تصویر علاوه بر اینکه یقیناً بخشی از حضور قهرمان در جاده آزمون‌هاست، با در چاه ماندن قهرمان نمودی از شکم نهنگ است. همچنین در متن اشاره شده که حضرت یاد خدا می‌کند و این نمونه‌ای از مبحث خدایگان است (شکل ۴).

تنها تصاویری که می‌توانند تا حدودی قابلیت تطبیق با مراحل عزیمت قهرمان را داشته باشند؛ دو تصویر فوق هستند و مابقی تصاویر با مبحث تشریف قهرمان ارتباط دارند که در ادامه به چند نمونه از آنها اشاره شده است.

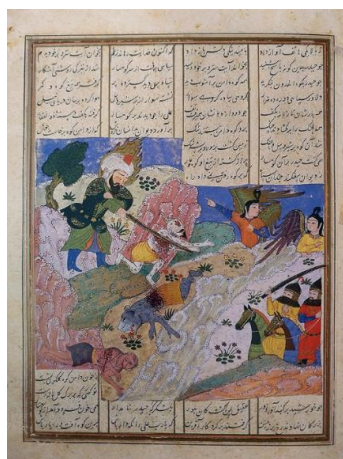
نمونه‌هایی از نگاره‌های مرتبط با مرحله تشریف قهرمان

شکل ۵. نبرد امیرالمؤمنین با اژدها

(Khusifi Birjandi, 2002, 98)

تصویر فوق امام علی (ع) را در نبرد با اژدها و صحنه کشته شدن اژدها را به دست قهرمان نشان می‌دهد. حضرت در مواجهه با خطر، زمانی که اژدها دهان پر آتش خود را باز می‌کند، ضربه‌ای بر سر او وارد کرده و با یک ضربه سرش به نیم تقسیم می‌شود. این نگاره نیز نبرد حضرت در جاده آزمون‌ها را به همراه برکت نهایی و پیروزی به تصویر کشیده است (شکل ۵).

شکل ۶. نبرد با موجودات افسانه‌ای

(Khusifi Birjandi, 2002, 102)

تصویر بعد در وصف نبرد حضرت امیر (ع) با موجودات افسانه‌ای است. در این قسمت از داستان، هاتف غیبی به حضرت (ع) ندای رهایی از غم را به وسیله خواندن آیت ستر می‌دهد. حضرت نیز پس از خواندن این آیه به مقابله با موجودات افسانه‌ای می‌پردازد و همگی را نابود

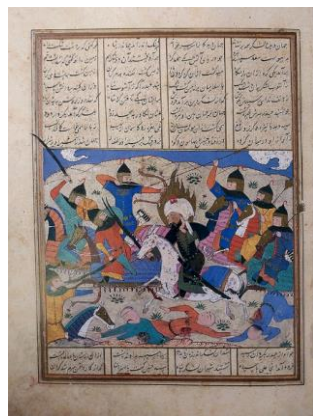
می‌کند. این تصویر علاوه بر مبحث جاده آزمون‌ها و برکت نهایی که در بیشتر نگارگری‌ها دیده می‌شود، به مبحث آشتی و یگانگی با پدر و خدایگان نیز اشاره کرده است (شکل ۶).

شکل ۷. یاری رساندن حضرت رسول به امیرالمؤمنین

(Khusifi Birjandi, 2002, 86)

تصویر دیگری به منظور به تصویر کشیدن یاری رساندن رسول اکرم (ص) به سپاه اسلام ترسیم شده است. پس از نبرد دیگری که میان دو سپاه اسلام و خاورزمین صورت می‌پذیرد، جبرئیل، پیامبر (ص) را به دشت خاورزمین هدایت می‌کند تا بتواند پیغام خود را به امام علی (ع) برساند. بنابراین حضور حضرت امیر (ع) در میدان نبرد، حضور وی در جاده آزمون‌ها و یاری رساندن پیامبر به نوعی آشتی و یگانگی با پدر و شکست دشمنان برکت نهایی است (شکل ۷).

شکل ۸. امیرالمؤمنین در میدان نبرد

(Khusifi Birjandi, 2002, 99)

نگاره بعد نمایشگر جدالی دیگر میان دو سپاه است. امام علی (ع) در ابتدای این نبرد از کار دشمنان آگاهی نداشت اما به وسیله ندای غیبی که به وی می‌رسد در جریان وضعیت سپاهیان قرار می‌گیرد و راهی نبرد می‌شود و دشمن را شکست می‌دهد. علاوه بر حضور در جاده آزمون‌ها

و برکت نهایی که پرتکرارترین مقولات در تصاویر هستند، در این بخش یاری‌رسانی هاتف غیبی موجب پیروزی حضرت می‌شود. بنابراین این تصویر نشان‌دهنده مباحث جاده‌آزمون‌ها، آشتی و یگانگی با پدر، خدایگان و برکت نهایی است (شکل ۸).

شکل ۹. رو به رو شدن شاه و امیرالمؤمنین

(Khusifi Birjandi, 2002, 95)

تصویر فوق رودرو شدن امام علی (ع) با شاه خاورزمین، به هنگامی است که شاه پس از شکست‌های پی‌درپی از سپاه اسلام، به جادوگری علیه سپاهیان اسلام روی می‌آورد. این تصویر تنها شروع یک مسیر جدید برای قهرمان داستان و حضور وی در جاده‌آزمون‌هاست و اطلاع از دستاورد دیگری به مخاطب نمی‌دهد (شکل ۹).

شکل ۱۰. خوانده شدن خطبه عقد توسط امیرالمؤمنین

(Khusifi Birjandi, 2002, 102)

تصویر نهایی در این بخش نمایانگر خوانده شدن خطبه عقد توسط امام علی (ع) است. حال آنکه در این مورد که چنین تصویری در آراء کمبل جای دارد یا خیر؛ می‌توان چنین برداشت کرد، که با وجود اینکه تصاویری از این دست همانند اکثریت نگاره‌ها، آزمون و خطا و پیروزی خاصی را نشان نمی‌دهند، اما همچنان به دنبال معرفی حضرت در مقام و موقعیتی برتر همچون؛ یک آموزگار یا همراه هستند و همین حضور امام علی (ع) را به عنوان برکتی در زندگی دیگران و مؤثر در نتیجه اعمال آنها به مخاطب معرفی می‌نماید (شکل ۱۰).

جداول زیر فهرستی از تمام ۷۵ نگاره‌ای که امام علی (ع) در آنها حضور دارد و موقعیت آنها را در سه گانه، عزیمت، تشریف و بازگشت نشان می‌دهد (جدول‌های ۲ و ۳).

جدول ۲. نگاره‌های امام علی (ع) در موقعیت عزیمت (جدایی)

ردیف	نام نگاره	موقعیت در زیر مرحله	صفحه نسخه چاپی
۱	حضرت امیر (ع) در مصاف با زنگیان	عبور از نخستین آستان	۴۴
۲	بیرون آمدن حضرت امیر (ع) از چاه	شکم نهنگ	۱۴۶

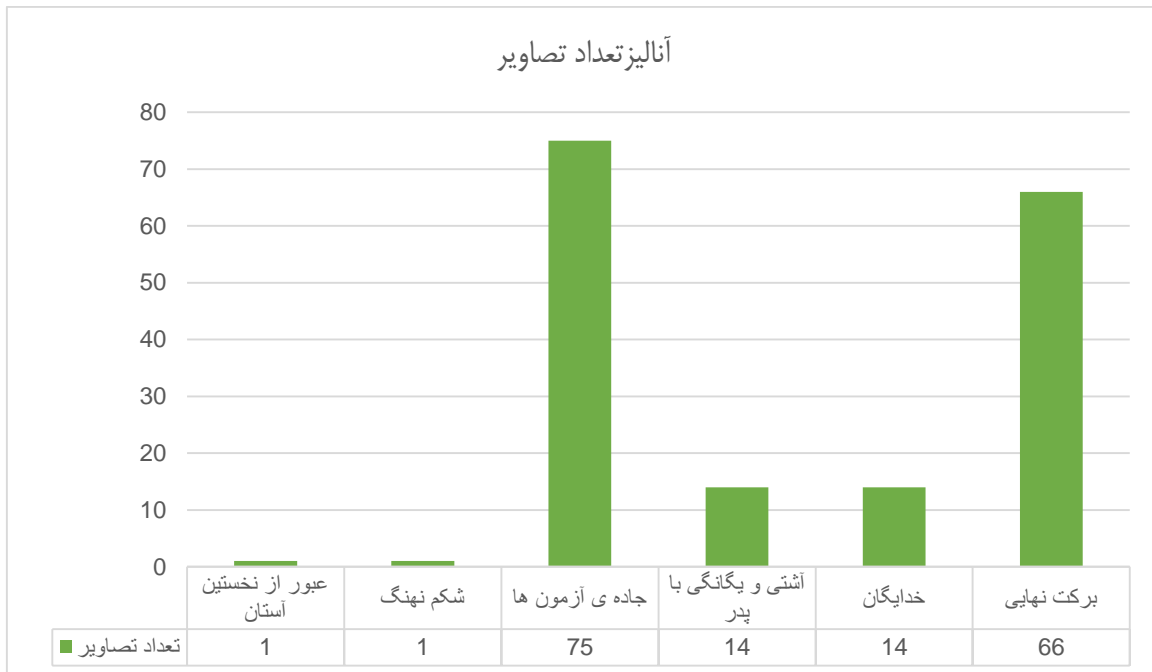
جدول ۳. نگاره‌های امام علی (ع) در موقعیت تشریف

ردیف	نام نگاره	موقعیت در زیر مرحله	صفحه نسخه چاپی	ردیف	نام نگاره	موقعیت در زیر مرحله	صفحه نسخه چاپی
۱	حضرت امیر (ع) در مصاف با زنگیان	عبور از نخستین آستان	۴۴	۲	رها شدن جوان در بند به دست حضرت امیر (ع)	جاده آزمون‌ها، برکت نهایی	۴۵
۳	از هوش رفتن سعد در دامان حضرت امیر (ع)	جاده آزمون‌ها، برکت نهایی	۴۷	۴	حضرت امیرمؤمنان در مصاف با قطار	جاده آزمون‌ها، برکت نهایی	۴۸
۵	کشته شدن قطار به دست سعد در محضر امیرمؤمنان (ع)	جاده آزمون‌ها، برکت نهایی	۴۹	۶	حضرت امیر مؤمنان (ع) در مصاف با میرسیاف	جاده آزمون‌ها، برکت نهایی	۵۱
۷	آزاد شدن قنبر از اسارت شاه خواران به دست حضرت امیر (ع)	جاده آزمون‌ها، برکت نهایی	۵۲	۸	حضرت امیر (ع) در جست و جوی دلدل	جاده آزمون‌ها	۵۵

۵۸	جاده آزمون‌ها، برکت نهایی	مبارزه حضرت امیر(ع) با دستان تهی و بی‌شمشیر با دشمن	۱۵	۵۶	جاده آزمون‌ها، برکت نهایی	حضرت امیر(ع) در مصاف با دشمنان	۹
۶۱	جاده آزمون‌ها ، برکت نهایی	گشوده شدن قلعه خیبر به دست حضرت امیر مؤمنان علی(ع)	۱۲	۵۹	جاده آزمون‌ها، برکت نهایی	بر دار کردن سعد و سیّاف و در رسیدن حضرت امیر(ع)	۱۱
۶۳	جاده آزمون‌ها، آشتی و یگانگی با پدر، خدایگان، برکت نهایی	ابوالمحسن در محضر حضرت امیر(ع)	۱۴	۶۲	جاده آزمون‌ها، برکت نهایی	رسیدن امیر زنهار خوار نزد امیرالمؤمنین علی(ع)	۱۳
۶۵	جاده آزمون‌ها، آشتی و یگانگی با پدر، خدایگان، برکت نهایی	در آمدن حضرت امیر(ع) به چاه و شکستن میل	۱۶	۶۴	جاده آزمون‌ها، برکت نهایی	نبرد حضرت امیر(ع) با موجودات افسانه‌ای	۱۵
۶۷	جاده آزمون‌ها	مالک و دیگران در حضور حضرت امیر(ع)	۱۸	۶۶	جاده آزمون‌ها، آشتی و یگانگی با پدر، خدایگان، برکت نهایی	مهران سپاه در محضر حضرت امیر(ع)	۱۷
۷۲	جاده آزمون‌ها	حضرت امیر مؤمنان(ع) در میان اهل خاورزمین	۲۰	۷۱	جاده آزمون‌ها، برکت نهایی	حضرت امیر(ع) در نبرد با موجودات افسانه‌ای	۱۹
۷۴	جاده آزمون‌ها، برکت نهایی	ورود امیرمؤمنان(ع) به دژ میر سیّاف	۲۲	۷۳	جاده آزمون‌ها، برکت نهایی	حضرت امیر(ع) در نبرد با کفار	۲۱
۷۶	جاده آزمون‌ها، برکت نهایی	شکست خوردن نوشاد در نبرد با حضرت امیر(ع)	۲۴	۷۵	جاده آزمون‌ها، برکت نهایی	کمند انداختن کفار به سوی حضرت(ع)	۲۳
۷۹	جاده آزمون‌ها، برکت نهایی	به پاپوس آمدن ابوالمحسن	۲۶	۷۷	جاده آزمون‌ها، برکت نهایی	شکست خوردن اردشیر به دست حضرت امیر(ع)	۲۵
۸۱	جاده آزمون‌ها، برکت نهایی	رسیدن عمرامیه به حضور حضرت(ع)	۲۸	۸۰	جاده آزمون‌ها، آشتی و یگانگی با پدر، خدایگان، برکت نهایی	درآمدن جبرئیل به میدان نبرد	۲۷
۸۵	جاده آزمون‌ها	سران سپاه در حضور حضرت امیر(ع)	۳۰	۸۳	جاده آزمون‌ها، برکت نهایی	حضرت امیر(ع) در مصاف با سپاهیان خصم	۲۹
۸۸	جاده آزمون‌ها، برکت نهایی	حضرت امیر(ع) در مصاف با دشمنان	۳۲	۸۶	جاده آزمون‌ها، آشتی و یگانگی با پدر، خدایگان، برکت نهایی	یاری‌رساندن حضرت رسول به امیرالمؤمنین	۳۱

۳۳	حضرت امیر(ع) در آوردگاه	جاده آزمون‌ها، برکت نهایی	۹۰	۳۴	حضرت امیر(ع) در آوردگاه	جاده آزمون‌ها، برکت نهایی	۹۴
۳۵	حضرت امیر(ع) در آوردگاه	جاده آزمون‌ها	۹۵	۳۶	حضرت امیر(ع) در آوردگاه	جاده آزمون‌ها، برکت نهایی	۹۶
۳۷	حضرت امیر(ع) در نبرد با اژدها	جاده آزمون‌ها، برکت نهایی	۹۸	۳۸	حضرت امیر(ع) در مصاف با دشمنان	جاده آزمون‌ها، آشتی و یگانگی با پدر، خدایگان، برکت نهایی	۹۹
۳۹	برکندن دروازه خاور به دست حضرت امیر(ع)	جاده آزمون‌ها، برکت نهایی	۱۰۰	۴۰	نبرد حضرت(ع) با موجودات افسانه‌ای	جاده آزمون‌ها، برکت نهایی	۱۰۱
۴۱	مجلس عقد در محضر امیرمؤمنان(ع)	جاده آزمون‌ها، برکت نهایی	۱۰۲	۴۲	درآمدن خضرنبی(ع) به یاری امیرمؤمنان(ع)	جاده آزمون‌ها، آشتی و یگانگی با پدر، خدایگان، برکت نهایی	۱۰۳
۴۳	نبرد حضرت(ع) در دربار شاه خاور	جاده آزمون‌ها، برکت نهایی	۱۰۴	۴۴	دلدل شیر را از پای در می‌آورد	جاده آزمون‌ها، برکت نهایی	۱۰۶
۴۵	حضرت امیر در مصاف با موجودات افسانه‌ای	جاده آزمون‌ها، آشتی و یگانگی با پدر، خدایگان، برکت نهایی	۱۰۷	۴۶	نبرد حضرت(ع) با اژدها	جاده آزمون‌ها، آشتی و یگانگی با پدر، خدایگان، برکت نهایی	۱۰۸
۴۷	حضرت امیر و یاران و گشادن صندوق عجایب	جاده آزمون‌ها، آشتی و یگانگی با پدر، خدایگان، برکت نهایی	۱۰۹	۴۸	نبرد عمرامیه با دشمنان در محضر امیرمؤمنان(ع)	جاده آزمون‌ها، برکت نهایی	۱۱۰
۴۹	نبرد حضرت امیر(ع) در دربار طهماس شاه	جاده آزمون‌ها، برکت نهایی	۱۱۱	۵۰	حضرت امیر در نبرد با سپاهیان طهماس شاه	جاده آزمون‌ها، برکت نهایی	۱۱۶
۵۱	حضرت امیر(ع) در مصاف با سپاهیان طهماس شاه	جاده آزمون‌ها، برکت نهایی	۱۱۷	۵۲	نبرد حضرت امیر(ع) و طهماس شاه	جاده آزمون‌ها	۱۱۸
۵۳	حضرت امیر(ع) در نبرد با سپاهیان طهماس شاه	جاده آزمون‌ها، برکت نهایی	۱۲۰	۵۴	شکست سپاهیان طهماس شاه به دست حضرت امیر(ع) و یارانش	جاده آزمون‌ها، برکت نهایی	۱۲۱
۵۵	از پای درآمدن اژدها به دست حضرت امیر(ع)	جاده آزمون‌ها، آشتی و یگانگی با پدر، خدایگان، برکت نهایی	۱۲۳	۵۶	پیاپی شدن یاران حضرت امیر(ع) در ساحل	جاده آزمون‌ها، برکت نهایی	۱۲۴

۱۳۶	جاده آزمون‌ها، برکت نهایی	نبرد حضرت امیر(ع) با اژدها	۵۸	۱۲۵	جاده آزمون‌ها، برکت نهایی	طهماسب شاه در حضور حضرت امیر(ع)	۵۷
۱۳۸	جاده آزمون‌ها، آشتی و یگانگی با پدر، خدایگان، برکت نهایی	حضرت امیر و مالک در مکان غریب	۶۰	۱۲۷	جاده آزمون‌ها، برکت نهایی	حضرت امیر و مالک در مکان غریب	۵۹
۱۳۰	جاده آزمون‌ها، برکت نهایی	رهایی بندیان در حضور حضرت(ع)	۶۲	۱۲۹	جاده آزمون‌ها، آشتی و یگانگی با پدر، خدایگان، برکت نهایی	حضرت امیر(ع) و یاران در نبرد با میل افسانه‌ای	۶۱
۱۳۵	جاده آزمون‌ها، برکت نهایی	درآمدن شیر به پیشگاه حضرت امیر(ع)	۶۴	۱۳۴	جاده آزمون‌ها، برکت نهایی	نظاره حضرت امیر(ع) بر آوردگاه	۶۳
۱۳۸	جاده آزمون‌ها، برکت نهایی	مبارزه حضرت امیر(ع) با صلصال	۶۶	۱۳۶	جاده آزمون‌ها، برکت نهایی	نبرد حضرت امیر(ع) با صلصال	۶۵
۱۴۲	جاده آزمون‌ها، برکت نهایی	نبرد حضرت امیر(ع) با صلصال	۶۸	۱۴۱	جاده آزمون‌ها، برکت نهایی	نبرد حضرت امیر(ع) با صلصال	۶۷
۱۴۴	جاده آزمون‌ها	حضرت امیر(ع) در مصاف با صلصال	۷۰	۱۴۳	جاده آزمون‌ها	نبرد حضرت امیر(ع) با صلصال	۶۹
۱۴۷	جاده آزمون‌ها، برکت نهایی	مالک خصم را در حضور حضرت(ع) گردن می‌زند (جاده آزمون‌ها و برکت نهایی)	۷۲	۱۴۶	جاده آزمون‌ها، آشتی و یگانگی با پدر، خدایگان، برکت نهایی	بیرون آمدن حضرت امیر(ع) از چاه	۷۱
۱۵۰	جاده آزمون‌ها، برکت نهایی	حضرت امیر(ع) در آوردگاه	۷۴	۱۴۹	جاده آزمون‌ها، برکت نهایی	نظاره حضرت امیر(ع) در نبرد با مالک	۷۳
				۱۵۱	جاده آزمون‌ها، برکت نهایی	رسیدن حضرت امیرالمؤمنین علی(ع) به رباط سوم	۷۵

شکل ۱۱. نمودار میزان اشتراکات تصاویر امام علی (ع) با زیر بخش‌های سفر قهرمان

بر اساس تحلیل جداول و نمودارهای ارائه شده، کلیه ۷۵ نگاره موجود در نسخه خاوران نامه که به تصویرگری امام علی (ع) اختصاص یافته‌اند، به مرحله تشریف در سفر قهرمانی اشاره دارند. دو نگاره از این مجموعه، علاوه بر موقعیت غالب تشریف، حاوی نشانه‌هایی دال بر مرحله عزیمت نیز هستند. در خصوص نگاره‌های مرتبط با مرحله تشریف (همه ۷۵ نگاره)، همگی به زیرمرحله جاده آزمون‌ها تعلق دارند. باین حال، شماری از این نگاره‌ها در عین تعلق به این زیرمرحله، عناصری مشترک با سایر زیرمجموعه‌های مرحله تشریف را نیز بازنمایی می‌کنند: یک نگاره مؤلفه‌های عبور از آستان نخستین، یک نگاره مؤلفه‌های شکم نهنگ، ۱۴ نگاره مؤلفه‌های آشتی با پدر، ۱۴ نگاره مؤلفه‌های خدایگان (نیروی غایی) و ۶۶ نگاره مؤلفه‌های برکت نهایی را در بردارند (شکل ۱۱).

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر نشان می‌دهد که نگارگری یا نگارگران خاوران نامه، در بازنمایی شمایل امام علی (ع)، آگاهانه بر مرحله «تشریف» از الگوی سفر قهرمانی کمبل تأکید داشته‌اند. این گزینش هنری نه تنها در همه ۷۵ نگاره مرتبط با امام علی (ع) - که همگی دست‌کم یک مؤلفه از این مرحله را تجسم می‌بخشند - مشهود است، بلکه ریشه در دو واقعیت بنیادین دارد: اول آنکه الگوی کمبل با نگاره‌های خاوران نامه (و شاید به‌طور کلی با داستان حماسی ابن حسام) چندان سازگاری ساختاری ندارد. اگرچه هر نبرد امام علی (ع) آغاز و پایانی دارد، اما ایشان بسان «قهرمانی

فرازمانی» همواره در مسیر جهاد دائم به سر می‌برند که به نوعی اشاره به عدم چرخه بازگشت به مبدأ در سفر قهرمانی کمبل تلقی می‌شود. این ویژگی، ناتوانی الگوی کمبل در بازتاب امتداد قداست در سیره ائمه را آشکار می‌سازد. دوم کارکردهای معناشناختی تشریف است. تمرکز هنرمند بر آزمون‌ها، امدادهای غیبی و پیروزی‌های امام علی (ع) (جلوه‌های تشریف) دو هدف را محقق می‌سازد. نخست ایجاد پیوند عینی با زیست جهان مخاطب (تقابل همیشگی انسان با چالش‌ها و عبور از آن‌ها) و دیگر، بازتاب مبتنی بودن پیروزی‌ها بر توحید (تجلی مفاهیم «آشتی با خدایگان» و «یگانگی با آفریدگار» در نگاره‌هاست. تفاوت‌ها نیز خود معنایی را در این خصوص متبادر می‌سازند. غیبت نسبی مراحل «عزیمت» و «بازگشت» در نگاره‌ها، فارغ از کاستی تحلیلی. خود نشان‌دهنده نارسایی ذاتی الگوی کمبل در احاطه بر ساحت قدسی امامت است.

پی‌نوشت

1. Joseph Campbell
2. ego
3. ego
4. Self

References

- Akhavani, S., Mahmoudi, F. (2018 A). A Comparative Study in Iranian and Far Eastern Mythology (The Myth of Siavash of Iran and Kutan Otunna of the Ainu Tribe with Joseph Campbell's Approach). *Mystical and mythological literature*, 14 (53). 41-82. (In Persian)
- Akhavani, S., Mahmoudi, F. (2018B). Analysis of Semantic Layers in the Illustrations of the Khavaran Nameh Manuscript with an Iconological Approach. *Journal of Fine Arts-Visual Arts*, 2(23), 23-34. (In Persian)
- Amirshah Karami, N., Amirshah Karami, S. (2017). A study of the archetype of the hero's journey in the works of Majid Majidi based on the Ideas of Joseph Campbell and Islamic mysticism, Focusing on the Works (Baduk, God Comes, Father, Children of the Sky, The Color of God, Rain, Mad Willow, and The Song of the Sparrows). *Dramatic Literature and Visual Arts*, 2 (6), 17-29. (In Persian)
- Atasheibani, F., Ramezani, A. (2016). Manifestations of the presence of Imam Ali (AS) in the poetry of Ibn Husam Khusfi. 11th International Conference on the Promotion of Persian Language and Literature, 11, 2644-2660 *Dramatic literature and visual arts*, 2 (6), 17-29. (In Persian)
- Campbell, J. (2005). *The hero with a thousand faces* (Sh. Khosrow Panah, Trans.). Mashhad: Gol Aftab Publishing. (In Persian)

- Campbell, J. (2022). *The Power of Myth*. Tehran: Markaz. (In Persian)
- Haghshenas, Sh. (2013). The Place and Reflection of Popular Beliefs in Khavaran Nameh. *Persian Language and Literature Research*, 519-535. (In Persian)
- Hashemi, A., Firouzi Moghadam, M. & Alavi, M. (2021). Studying the self-aware effects of the social phenomenon of “travel” in the Kooshnameh system based on Joseph Cambell’s model. *Iranian Political Sociology Quarterly*, 4 (4), 253- 259. (In Persian)
- Jafari Dehkordi, N., Rabizadeh Hafeshjani, S. (2023). Comparison of the paintings of the Khavarannameh of Golestan Palace with its re-imagining in the contemporary period (with emphasis on the fourth Visual Arts Festival 2008). *Two Scientific Quarterly of Al-Zahra University (S)*, 11, 51-69 (In Persian)
- Jahanbakhshi, F., Saber, Z. & Salehi Kakhki, A. (2024). Analysis of hidden themes in the illustrations of the Khavaran-e-Nameh manuscript of Ibn Husam and the text of Nahjul-Balagha and the discourses that influenced the formation of this manuscript. *Journal of Fine Arts: Visual Arts*, 2(29), 55-66 (In Persian)
- Khusifi Birjandi, I. H. (2002). *Khavaran Nameh*, Tehran: Printing and Publishing Organization of the Ministry of Culture and Islamic Guidance. (In Persian)
- Mojavezi, M. (2021 A). The Archetype of the Hero’s Journey in the Khavaran-nameh based on Joseph Cambell’s theory. *Persian Literature, Faculty of Persian Sciences and Literature, University of Tehran*, 12 (1), 99- 120. (In Persian)
- Mojavezi, M. (2021 B). Characterization in Ibn Hesam Khusfis Khavaran Nameh, *Two Specialized Quarterly Journals of Fiction Studies*, 7 (1), 203-223. (In Persian)
- Shariat. Z., Zeinali, L. (2009). Epic, National, and Religious Expressions in the Paintings of the Khavaran Nameh of the Shiraz School. *Two Quarterly Scientific-Research Journals of Islamic Art Studies*, 6 (10), 44-58. (In Persian)

